

FELSEFE DÜNYASI

2009/1 Sayı: 49 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof.Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof.Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. Veli URHAN
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Yrd. Doç.Dr. Levent BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No:11 Y.Mahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

MONAD KAVRAMININ TEMELLERİ

Deniz Soysal*

Monad kavramı, Gottfried Wilhelm Leibniz'in bu kavramı felsefi sisteminin temeli yaptıktan sonra, felsefe tarihinin önemli kavramlarından biri haline gelmiştir. Ancak monad kavramının temelleri Giordano Bruno, Henry More ve F. M. Von Helmont tarafından atılmıştır ve bu düşünürlerin kavramı kullanışı ile Leibniz'in monadlar kuramı arasında hiçbir bağ olmadığını söylemek yanlış olur. Kavramın kökeni Euclid ve Aristoteles'in kullandığı Yunanca birlik anlamına gelen *monas* sözcüğüne kadar götürülmektedir.¹ Fakat Leibniz'in *Monadoloji*'sinin yayımlanmasından sonra monad kavramı Leibniz ile özdeşleşmiş, sonrasında monad kavramı üzerine yapılan incelemeler, eleştiriler ve bu kavram temel alınarak kurulmaya çalışılan tüm dizgeler monad kavramını Leibniz'in kullandığı anlam ve biçimde kullanmıştır. Modern felsefenin en önemli iki isminin eserlerinde bu kavrama sık sık yer vermiş olmaları bize kavramın önemini açıkça göstermektedir: *Monadologia physica* (Fiziksel Monadoloji) Immanuel Kant'ın gençlik döneminde sunduğu ikinci tezdır, Edmund Husserl ise *Cartesian Meditations*'da monad kavramını etkin bir şekilde kullanarak fenomenolojinin ayrılmaz bir unsuru olarak sunar.² İster felsefe tarihi açısından düşünelim, ister metafiziğin son örneklerinden biri olarak görelim, isterseniz de fizik biyoloji gibi bilim dallarında da kavramın kendine bir yer bulduğunu göz önünde tutalım, kavram zenginliğini ve güncelliğini hiçbir zaman kaybetmeyecek, felsefenin en önemli kavramlarından biri olmayı sürdürecektir.

Leibniz "monad sözcüğünü töz ya da gerçek birlik" terimlerinin yerini tutabilecek bir kavram olarak düşünmüş ve ilk kez bu amaçla kullanmıştır.³ Demek ki monadı öncelleyen kavram felsefe tarihinin en ateşli tartışmalarının merkezinde bulunan töz kavramıdır. Leibniz'e göre gerçekliklerinden söz edebileceğimiz tek varlık kategorisi tözdür. Leibniz *Monadoloji*'ye şu ünlü cümleyle başlar: "Burada tartışacak olduğumuz monad bileşiklere katılan basit —basit, yani parçaları olmayan—bir tözden ibarettir."⁴ Elbette

* Araş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

¹ "Monad sözcüğü önceleri Giordano Bruno (1591) tarafından ve daha yakın zamanda Henry More (1671) ve F. M. von Helmont (1685) tarafından kullanılmıştır. Leibniz kavramı muhtemelen bu düşünürlerden almıştır. Yunanca *monas* ('birlik') sözcüğü Euclid tarafından *Elements*'in VII. kitabında ve Aristoteles tarafından 'hiçbir yönde bölünemez' bir şeyi adlandırmak için kullanılmıştır." Gottfried Wilhelm Leibniz, Nicholas Rescher, *G.W. Leibniz's Monadology: an edition for students*, London 1992, s. 46.

² *Monadologia physica* (1756) İngilizce çevirisi "Physical Monadology." Kant'ın *Latin Writings: Translations, Commentaries and Notes*'un içinde, der. L. W. Beck, New York 1986. Edmund Husserl, *Cartesian meditations: an introduction to phenomenology*, Dordrecht 1999.

³ Stuart Brown, N. J. Fox, *Historical Dictionary of Leibniz's Philosophy*, Lanham 2006, s. 152.

⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, "Monadology," *Philosophical Essays* içinde, der. R. Ariew ve D. Garber, Indianapolis 1989, s. 213. *Monadoloji*'nin yararlanabileceğimiz Türkçe çevirileri de vardır: *Monadoloji*, çev. Suut Kemal Yetkin, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997). "Monadoloji," *Descartes*,

bu tanım açıklama gerektiren pek çok noktayı içinde barındırmaktadır. Basit ve bileşik ne demektir? Parçaları olmayan bir şey parçalı bir şey ile nasıl ilişki içinde olabilir? Töz ne demektir? Katılma ne anlamda kullanılmıştır? Bu yüzden Ruth Lydia Saw bu ilk madde için şöyle söyler: “Bu giriş ifadesinin tam bir yorumunu yapmak ve bu ifadenin içerimlerinin açılımını yapmak pratik olarak Leibniz’in felsefesinin tümünü ortaya koyacaktır.”⁵ Demek ki bu tanım Leibniz felsefesinin anahtarıdır. Aynı şekilde-töz kavramının da bu tanımın anahtarı olduğunu söyleyebiliriz. Leibniz’in sistemini üzerine kurduğu töz kavramının belirleyici özelliklerini şaşırtıcı sonuçları olan iki başlık altında toplayabiliriz:

1. Birlik [*Unum*]: Tözler gerçek birliklerdir. Gerçekten bir olan bir şeyin parçaları olamaz, dolayısıyla tözler bölünmezdirler. Gerçekten bir olan bir şeyin dışı veya içi, kenarı veya köşesi, şekli veya büyüklüğü olamayacağı için tözler dışarıdan hiçbir etkiye açık değildirler.

2. Etkinlik [*Actuositas*]: Tözler etkinlik ilkelerini kendi içlerinde barındırırlar, yani eylemlerinin kaynağı ya da failidirler; eyleme yeteneğine sahip olmakla kalmazlar, sürekli belli bir etkinlik içinde olan varlıklardır.

Leibniz birlik ve etkinlik ilkeleri ile açıkladığı bu tözlere monad adını veriyor. Monad kavramını anlamak için önce birlik ilkesine bakmamız gerekiyor. Birlik ilkesinin ilk sonucu cisimleri ilgilendiriyor. Cisimler sonsuz bölünebilme özelliğine sahiptirler, dolayısıyla her koşulda parçalıdırlar. Halbuki Leibniz’e göre tözler parçasızdırlar, çünkü gerçek birlik olmak bölünemezliği ya da parçalara ayrılamazlığı gerektirir. Buradan iki sonuç çıkıyor: İlk olarak, cisimler töz değildir ve ikinci olarak, monadlar yani tözler uzamlı değildir. Sonsuz bölünebilirlik cisimlerin töz olamayacağını, monadların gerçek birlikler olmaları ise monadların uzamlı olamayacaklarının kanıtlarıdır.

Monad kavramının temelindeki ikinci ilke ise etkinlik ilkesidir. Bir töz etkinlikte bulunmak için başka bir töze veya başka bir varlığa ihtiyaç duymaz, yani etkinlik ilkesini içinde barındırır. Leibniz’in etkinlik ilkesine olan güvenini Mercer şöyle belirtiyor: “Bir tözün özünde eyleyen şey olduğu ve, sonuç olarak, kendi etkinlik ilkesine sahip olan şey olduğu Leibniz’in hiçbir zaman tereddüte düşmediği bir görüştür.”⁶ Evrende bulunan herşey fizik kuralları ile açıklayabileceğimiz pek çok farklı hareket içindedir; düşerler, yuvarlanırlar, parçalanırlar, aşınırlar, büyürler, küçülürler vb. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar organizma oldukları için etkin, organik olmayan uzamlı nesnelere, yani cisimlere ise edilgen olarak düşünülür. Ancak bu durumda evrenin ve dünyanın oluşumu gibi büyük bir olaydan benim kolumu oynatmam kadar basit bir etkinliğe kadar tüm etkinliklerin kaynağı nedir sorusu ile karşılaşırız. Leibniz’e göre uzamlı varlıklar dünyasında bize etkinliğin kaynağını gösterecek hiçbir yol yoktur. Bu nedenle etkinliğin

Spinoza, Leibniz içinde, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea, 1997) s. 91-107. “Monadoloji,” *Monadoloji ve Kavrayış Gücünün Gelişimi: Leibniz, Spinoza* içinde, çev. Can Şahan (İstanbul: Kuram Yayınları) s. 77-99.

⁵ Ruth Lydia Saw, *Leibniz*, London 1954, s. 29.

⁶ Christia Mercer, *Leibniz’s Metaphysics: Its Origins and Development*, Cambridge 2004, s. 85.

kaynağını arayacağımız yer uzamlı nesnelere ya da varlıklar evreni değil, ancak metafizik bir düşünme ile ulaşabileceğimiz uzamsız tözler yani monadlar evrenidir. Buradan üç sonuç çıkıyor: öncelikle cisimler hareket etmek için dışsal bir güce veya etkiye gerek duyarlar, dolayısıyla cisimler töz değildir. İkinci sonuç ise sürekli değişim içindeki dünyadaki değişimin kaynağının cisimlere başvurarak açıklanamayacağı, yani fizik biliminin etkinlik kurallarını açıklayabilmesine rağmen etkinliğin kaynağını açıklayamayacağıdır. Leibniz'in bu ilkesinden üçüncü olarak çıkan sonuç dünyadaki değişimin kaynağının monadlar, yani sürekli bir etkinlik içerisinde bulunan tözler olduğudur, çünkü etkinlik ilkesini kendilerinde bulunduran varlıklar yalnızca tözlerdir.

Birlik ve etkinlik ilkeleri Leibniz'in monad kavramına nasıl ulaştığını açıklamakla birlikte felsefesindeki pek çok soruna yanıt vermekte yetersiz kalırlar. Bu sorunlar zaten bu iki temelin ortaya konulmasından sonra karşı karşıya kaldığımız dünya resmi ile ilgilidir. Birlik ve etkinlik ilkelerini temel alan *Monadoloji* bizi uzamlı dünyanın gerçek olmadığı, atomların özdeği oluşturan en küçük parçacıklar olmadığı gibi sonuçlara götürüyor. Cisimler töz olmadıklarına göre ancak bir görüngü [*phaenomenon*] olabilirler ve temelde yatan gerçeklik monadlardır. Nasıl oluyor da uzamsız monadlar uzamlı cisimleri "oluşturuyor," ya da eğer cisimler monadların bir görüngüsüyse, nasıl oluyor da uzamlı olmayan tözler uzamlı nesnelere gibi görünüyorlar? Bu sorunun cevabı Leibniz felsefesi için pek çok yorumcu tarafından verilmeye çalışılmış olsa da, belli bir yorum üzerinde bir türlü anlaşmaya varılamamıştır. Bu konuda Leibniz'in metinlerine dayanarak söylenebilecek iki cevap vardır: birincisi cisimlerin bir monadlar yığını [*aggregatum*] oldukları, ikincisiyse cisimlerin iyi-temellendirilmiş görüngüler [*phenomena bene fundata*] olduklarıdır. Leibniz metinlerinde bu iki açıklamayı da kullanır. *Monadoloji*'nin ikinci maddesinde Leibniz şöyle der:

[B]asit tözler olmalıdır, çünkü bileşikler vardır; çünkü bileşikler basitlerin bir toplamından ya da yığından başka birşey değildir.⁷

"Temel Doğrular" ["*De veritatibus primis*"] adlı makalesinde ise şöyle der:

Uzam ve hareket, cisimlerin kendilerinin oldukları gibi ... töz değildirler, ama gökkuşağı ve yalancı güneşler (*parhelia*) gibi gerçek görüngülerdir. Çünkü şeylerde hiçbir şekil yoktur ve yalnızca onların uzamını düşünürsek, o zaman cisimler töz değildirler ama çok sayıda tözdürler.⁸

Cisimler monadların bir yığını da olsa, bir görüngüsü de olsa, temelde vurgulanması gereken nokta monadların hiçbir şekilde cisimlerin parçaları olmadığıdır. Çünkü herhangi bir cismin olası herhangi bir parçasının da parçaları olacaktır. Leibniz'in bu konuda verdiği en açıklayıcı örnek doğru parçası örneğidir. Biliyoruz ki bir doğru parçası sonsuz sayıda noktadan oluşmaktadır, fakat bu doğru parçasını oluşturan noktaların bu doğru parçasının birer parçası olduğunu söyleyemeyiz. Bunun birinci nedeni nokta ile doğru parçasının aynı türden varlıklar olmamasıdır. Doğru iki boyutlu geometrik bir

⁷ Leibniz, "Monadology," *Philosophical Essays* içinde, s. 213.

⁸ Leibniz, "Primary Truths," *Philosophical Essays* içinde, s. 34.

varlıktır ve doğrunun her zaman doğru parçası olacak parçaları vardır. Yani doğruyu istediğiniz kadar bölün karşınıza daha küçük de olsa doğru parçaları çıkacaktır. Nokta ise yalnızca iki doğrunun kesişmesidir ve bölünme olanağı yoktur. Peki tüm bunlar doğrunun sonsuz sayıda noktadan oluştuğu önermesini yanlışlıyor mu? Hayır. Noktalar doğrunun varlığının temelidirler. Noktaların uzayda bir yeri vardır ama uzamlı değildirler. Noktalar matematiksel gereklilikler olarak doğru parçasını oluşturuyorlar, doğruların varolması için kaçınılmaz olarak noktalara ihtiyacımız var. İşte monadlara da bu örneğe dayanarak Leibniz “metafizik noktalar” demiştir, yani cisimlerin bir gerçekliği olması için monadlara gerek vardır.

Yalnızca *töz atomları* vardır, yani parçalardan mutlak olarak yoksun, etkinliklerin kaynağı, şeylerin oluşumunun tek mutlak ilkeleri ve adeta tözsel şeylerin incelenmesindeki son unsurlar olan gerçek birlikler vardır. Onlara *metafizik noktalar* diyebiliriz: onlar *canlı bir şeye*, bir çeşit *algıya* sahiptirler, ve *matematiksel noktalar* onların evreni yansıttıkları *bakış açılarıdır*. Fakat özdeksel tözler ilişkilendiklerinde, bütün organları beraberce, bize göre, tek bir *fiziksel nokta* oluştururlar. Fakat fiziksel noktalar yalnızca görünüşte bölünmezdirler; matematiksel noktalar tamdır, fakat onlar yalnızca kiptir. Yalnızca (formlar ya da ruhlar tarafından oluşturulan) metafizik noktalar ya da töz noktaları tam ve gerçektir, ve onlarsız hiçbir gerçek şey olamazdı, çünkü gerçek birlikler olmadan herhangi bir yığın da olmazdı.⁹

Doğru parçası örneği ne kadar aydınlatıcı olsa da, monad kavramını anlamak için çok da yeterli görünmüyor. *Monadoloji* çok yoğun olmasına rağmen, oldukça kısa bir eserdir. En önemli eksikliği de Leibniz’in uzay [*spatium*] ve uzam [*extension*] kavramları arasındaki ayrımı ve bu kavramların önemini vurgulamıyor olmasıdır. *Monadoloji*’de uzaya dair bulduğumuz en önemli açıklama boş uzayın olanaksızlığıdır. Fakat ben boş uzayın olanaksızlığı düşüncesine uzayın kendisinin ne olduğunu açıklamadan geçmemeyi tercih ediyorum. Uzay [*spatium*] Leibniz’e göre aynı anda varolanların bir düzenidir. Fakat bu monadlara dayalı olarak değil, ondan bağımsız olarak ortaya koyulan bir tanımdır. Yani Leibniz monadları temellendirmek için yeni bir uzay [*spatium*] tanımı ortaya koymuş değildir. Onyedinci yüzyılda ve o yüzyıla kadar hakim olan uzam anlayışı budur. Nasıl zaman ardardalığının düzeni ise, uzam da aynı an içinde var olan şeylerin düzenidir. Uzayın eş zamanlıların bir düzeni olduğunu söyledikten sonra, eklenmesi gereken ikinci nokta uzamın kendi başına bir varlığı olamayacağıdır. Uzay bir düzense o düzeni oluşturan varlıklara bağımlıdır, biz uzayı tek tek uzamı olan varlıkların bütünü olarak düşünüyoruz, uzam ise uzamı olan varlıkların uzamıdır. Uzamı biz uzamlı varlıklardan soyutlayarak çıkarıyoruz, yoksa tek başına var olan bir uzam yoktur, tek başına bir uzay olmadığı gibi. Dolayısıyla uzam uzamlı varlıklara görelidir, mutlak değildir. Uzam ve uzay kavramları kendi başlarına ele alındıklarında eksiktirler. Uzamı açıklamak için uzamlı varlıklara, uzayı açıklamak için aynı anda

⁹ Leibniz, “A New System of Nature and Communication of Substances,” (“Système nouveau de la natura et de la communication des substances”) *Philosophical Essays* içinde, s. 142.

varolan varlıklara ihtiyacımız var. Leibniz şöyle yazıyor: "... süre zaman için neyse, uzam da uzay için odur. Süre ve uzam şeylerin bir özelliğidir, fakat zaman ve mekan onlardan ayrı olarak alınır ve onların ölçümüne hizmet ederler."¹⁰ Tam da bu nedenle uzam ve uzay töz olamazlar. Anapolitanos, Leibniz'de uzayın ideallığı düşüncesini ve onun görüngülerle olan ilişkisini şöyle açıklıyor:

[Uzayın ideallığı onun bir gönderge olarak gerçek bir varlığı olmayan bir kavram olduğu anlamına gelir. Öte yandan, uzay algılanabilir görüngülere, sayı, uzam, şekil, büyüklük gibi matematik kavramlarının aynı algılanabilir görüngülere uymasına benzer bir şekilde, uyan bir kavramdır. Bu tür kavramlar, sonrasında görüngüler dünyasının genel özellikleri olarak kabul ettiğimiz şeylerin ayırt edilmesinde ve açıklanmasında araç olarak kullanılan, kuramsal çerçevemizin omurgasını oluşturur.¹¹

Uzam bir soyutlama [*abstraction*] olduğu için töz değildir, uzay bir düzen olduğu için töz değildir. Şimdi Leibniz'de neden boş uzayın varolamayacağını anlayabiliriz. Boş uzay olması için uzayın mutlak bir varlığı, yani şeylerden bağımsız bir varlığı olması gerekir. Halbuki uzay yalnızca bir düzendir, şeyler olmadan düzen de olamaz. Dolayısıyla evren bir *plenum*dur, yani tamamen doludur.

Tüm bu açıklamaların nesnelerin monadların bir görüngüsü olduğu tezi için tatmin edici olmadığı genelde Leibniz'in fantastik bir filozof olarak görülmesinden anlaşılıyor. Leibniz atomculuğa karşı çıkmıştır çünkü atomların da bölünebileceğini savunmuştur. Nitekim atomlar bölünmüş, *quark*lara kadar inilmiştir. Leibniz'in onyedinci yüzyılda mikroskobun geliştirilmesi ile çıplak gözle görülmeyen çok küçük canlıların keşfinden etkilendiği biliniyor. Fakat vurgulanması gereken nokta Leibniz'in, fizikle, dinamikle, ve biyolojiyle ilgili çalışmalarına rağmen, monadlara deneysel bir bakış açısıyla değil, metafizik yaparak ulaştığıdır: "Leibniz'in kendi düşüncesi, saf geometrik bir özellik olan uzamın metafizik bir şey tarafından desteklenmesi gerektirir, çünkü yalnızca metafizik bir şey (sonsuz bölünebilirliği olan) uzamın sahip olmadığı ve bileşik cismin gerçekliği için gereksinim duyduğu birliği sağlayabilir."¹² Monadların varlığının deneysel olarak gösterilmesi düşünülemez, tıpkı "olası dünyaların en iyisi" tezinin, Voltaire'in yaptığı gibi, dünyadaki kötülükleri göstererek bir kenara atlamayacağı gibi.¹³ Deneysel olarak kanıtlayabileceğimiz tek şey atomların da parçalarının olduğudur. Monadlar algılanabilir olsalardı, monad olmazlardı. Monadları anlamak için Leibniz'in *Monadoloji*'sine temel olan düşünceleri hep göz önünde tutmak gerekmektedir. Ancak bu temelleri tartıştıktan sonra monadların özellikleri tartışılacaktır. Bu temeller ise töz başlığı altında toplayabileceğimiz birlik ve etkinlik ilkeleridir. Leibniz'in sistemine getirilecek eleştiri, töz gerçek bir bölünmezlik gerektirir mi ve dünyadaki etkinliğin

¹⁰ Leibniz, "Conversation of Philarete and Ariste," *Philosophical Essays* içinde, s. 261.

¹¹ Dionysios Anapolitanos, *Leibniz*, Dordrecht 1999, s. 96.

¹² Eric Watkins, "Kant on Extension and Force: Critical Appropriations of Leibniz and Newton," *Between Leibniz, Newton, and Kant* içinde, der. Wolfgang Lefèvre, Dordrecht 2001, p. 114.

¹³ Bkz. François Marie Arouet Voltaire, *Candide ya da İyimsizlik*, çev. Server Tanilli, İstanbul 2000.

kaynağı nerededir soruları karşısında nasıl bir tavır aldığımıza bağlıdır. 'Peki cisimler nedir?' sorusu ister istemez karşımıza çıktığı için Leibniz'in uzam ve uzay anlayışını da anlatmaya çalıştım.

Leibniz'in monadların özdeğin temelinde olması teziyle ön plana çıkması ve tartışmaların özellikle bu konuda yoğunlaşması Leibniz'in bilinçsiz algıların ilk felsefi savunucusu olduğunu, kartezyen ve deneysel felsefe eleştirilerini, fizik ve matematik ve birçok başka bilim dalına olan katkılarını gölgede bırakmıştır.

Buraya kadar monadların uzamsız olmaları ve bunun cisimler için yarattığı sonuçlardan bahsettik. Monadlar gerçek birlikler oldukları için uzamsızdırlar. Fakat Leibniz bunun cisimler ve monadların ayrı ayrı dünyaları olduğu anlamına gelmediğini belirtmiştir, çünkü böyle bir anlayış bizi Leibniz'in kaçınmaya çalıştığı ruh ve beden ikiciliğine götürür. Ruh ve beden ikiciliğinin temelinde yatan düşünce özdeğin ve ruhun iki farklı töz olduklarıdır. Bir tarafta uzamsız ruhlardır, düşünme en önemli özellikleridir, diğer tarafta uzamlı, fizik kurallarına göre duran veya hareket ettirilen cisimler vardır. Ruhlardır ve özek arasındaki ilişki ise ikiciliğin esas sorunudur: ayrı özelliklere sahip iki töz nasıl etkileşim içinde bulunabilirler? Leibniz'in monadlarını ele alırsak ikiciliğin temelinde olan düşüncenin yani iki ayrı töz olduğu düşüncesinin baştan reddildiğini görebiliriz. Dünyayı oluşturan tözler tek bir çeşittir. Bu tözlerin belirleyici özelliği ise bir yani parçasız olmaları ve etkinlik içinde olmalarıdır. Cisimlerin töz olduklarını söylemek Leibniz'in öncüllerine göre olanaksızdır. Tek bir çeşit töz olduğuna göre iletişim ya da etkileşim sorunu ortadan kalkmış gibi görünüyor. Çünkü ikici felsefeler aynı tür tözler arasındaki etkileşimi sorunsuz olarak kabul etmişlerdir; bir cisim diğer bir cisimle, örneğin, fizik kurallarına göre etkileşir. Dünya tek bir töz türüyle açıklandığında sorun çözülmüş gibi görünse de Leibniz aynı tür iki töz arasında bile etkileşim olmadığını fakat hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu söyleyerek kendi felsefesi için bir tartışma konusu yaratmıştır. Leibniz'e göre hiçbir monad diğer monadı etkileyemez. Cisimler arasında olagelen neden-etki ilişkisi monadlar için geçerli değildir. Leibniz bunu ünlü metaforu olan monadların penceresi olmadığı ifadesiyle açıklıyor. Monadların pencereleri yoktur, çünkü monadlar için dışarı yoktur. Herhangi bir neden-etki ilişkisinden söz etmek için tam olarak ihtiyacımız olan şey uzamlı cisimlerdir. Uzamlı cisimler arası neden-etki ilişkisi bir yer değiştirme ve dönüşüm ilişkisidir. Örneğin ben masadaki kalemi yere düşürdüğümde meydana gelen değişiklik açık bir yer değiştirme ilişkisi iken, bir çiçeğin büyümesi çok da yer değiştirmeye açıklanabilir gibi görünmüyor. Fakat dönüşüm diyebileceğimiz bu değişiklik gizli bir yer değiştirme içerir. Tohum topraktan aldığı su, mineral vb. sayesinde büyür, yoktan meydana gelmez. Evrende Leibniz'e göre hiçbir şey yok olmaz, hiçbir şey de yoktan varolmaz. Varolanlar korunur. Öldüğümüzde de bedenimiz yok olmaz, yalnızca dönüşür, parçaları yer değiştirir, ruhumuz ise uykuda ya da bayıldığımızda olduğu gibi açık algılarını kaybeder ama karmaşık algıları bilinçsiz bir şekilde devam ettiği için yok olmuştur diyemeyiz. Bunun nedeni ruhların uzamsız olmalarıdır. Uzamsız bir şeyi yok etmek mümkün değildir,

onların varolmaları ve yok olmaları yalnızca bir mucize sayesinde olabilir, bu da yaratılıştır. Tanrı ruhları bir mucizeyle yaratmıştır ve eğer yok olacaklarsa bu da Tanrının bir mucizesiyle olacaktır.

Az önce değindiğimiz gibi monadlar arasında bir neden-etki ilişkisi yoktur. Şimdi bunun nedenlerine ayrıntılarıyla bakalım. Birinci neden, neden-etki ilişkisinin yalnızca fiziksel dünyaya ait olmasıdır. Nesnelere birbirlerini etkilerler, ama ruhların birbirlerini etkilediğine dair elimizde bir kanıt yok. Yani biz ilk bakışta ruhları sanki bedenlerin içinde belli bir yerde ya da bedenün tümünde varolan varlıklar olarak kavradığımız için ruhların da birbirlerini bu sayede etkiledikleri gibi bir yanılsamaya düşeriz. Halbuki böyle bir ruh kavramsallaştırmasının temelleri sağlam değildir. Ruh bedenün neresindedir, beyindeyse beyinün neresindedir, eğer oradaysa neden tam yerini saptayamıyoruz, ruh bedenün heryerine nüfuz etmiş bir varlıksa kolu kopan insanların ruhları da mı eksilir gibi türetebileceğimiz pekçok soru bizi beklemektedir. Bu sorulara verilen çeşitli cevaplar olabilir ama bizi her koşulda ikiciliğe götürür. Sonuç olarak ruhların birbirini etkileyip etkilemediği hiçbir deneysel çalışma ile çözülebilecek bir sorun değildir. Leibniz karşılaştığımız bu sorunu ünlü değirmen benzetmesi ile şöyle açıklıyor:

Eğer düşünmesini, duymasını ve algıları olmasını sağlayan bir yapıya sahip bir makinenin olduğunu hayal edebilirsek, onun oranlarına sadık kalınarak, bir insanın bir değirmene girdiği gibi, bizim de bu makinenin içine girebileceğimiz kadar büyütüldüğünü tasarlayabiliriz. Bunu varsayıp bu makinenin içini incelerken yalnızca birbirlerini iten parçalar buluruz ve asla bir algıyı açıklayacak bir şey bulamayız. Ve bu nedenle algıyı bileşikte ya da makinede değil basit tözde aramalıyız.¹⁴

Leibniz'e göre bu sorunun tek çözümü ruhu tanımlamak ve bu tanım çerçevesinde sorunu ele almaktır. Leibniz töz kavramına bağlı bir ruh tanımı yapar. Bizim burada ruh dediğimiz şey aslında çok geniş kapsamlıdır. Leibniz'de bunun farkına varmış ve tözleri üçe ayırmıştır. Basit monadlar algılarının büyük bir çoğunluğu karmaşık olan tözlerdir. Bunlara nesnelere temelinde olan monadları örnek verebiliriz. Ruhlar ise usa sahip olmayan ama açık algıları oldukça çok olan tözlerdir, örneğin hayvanlar. Leibniz'in *spirit* dediği üçüncü grupsa insanların oluşturduğu gruptur, usa sahip olmaları ayırıcı özellikleridir. Tüm bu tözlerin ortak noktası daha önce belirttiğimiz birlik ve etkinlik ilkeleridir. Ruh, dolayısıyla, organizmalar düzeyinde ortaya çıkar. Hayvanlar ve insanlar ruha sahiptir, fakat insanların ayrıca usları vardır. Ruhlar ve basit monadlar birbirleriyle etkileşmezler çünkü bir bedene bağlı olmalarına ya da sahip olmalarına rağmen o bedenle de etkileşim içinde değildirler, zaten özdek, organik ya da değil, monadlarla aynı gerçeklik düzeyinde değildir, onlar görüngüdür. Monadların pencerelerinin olmamasının birinci nedeni budur, yani monadlar özdekle etkileşim içinde değildirler, dolayısıyla özdekdeki neden-etki ilişkisi monadlara uygulanamaz. Uzamsız olan monadlar tam da uzamsız olmalarından dolayı neden-etki ilişkisinden muaftırlar.

¹⁴ Leibniz, "Monadology," *Philosophical Essays* içinde, s. 215.

Bu tür etkileşimsiz bir monadlar dünyası yine bize garip görünecektir. Çünkü en temelde ruhlarımızın uzamsız olduklarını kabul etsek de onların etkileşmediğini düşünmeyiz. En azından başka insanlar bizi ya da ruhumuzu üzebilir, sevindirebilir ya da kızdırabilir ya da aynı şeyleri biz onlara yapabiliriz diye düşünürüz. Bu etkileşim değildir de nedir? Bu noktada Leibniz'in tözleri insan ruhunu örnek alarak ortaya koyduğunu belirtmemiz gerekir.

...bugün adı oldukça kötüye çıkmış tözsel biçimleri [*formae substantialis*] yeniden canlandırmak ya da onarmak gerekiyordu, ama onları anlaşılabilir hale getirecek ve olması gereken kullanımını daha önce kötüye kullanıldığı şekildedir ayıracak bir şekilde. Sonra onların doğalarının kuvvetten [*force*] oluştuğunu ve bundan duyuya ve iştaha benzer bir şeyin çıktığını buldum, bu nedenle onları sahip olduğumuz ruh kavramı örneği üzerinden anlamalıyız.¹⁵

Burada Leibniz tözü ruh kavramına dayanarak kullandığını ortaya koyuyor, fakat bu bizim ruhlarımızın her ne kadar öyleymiş gibi görünse de neden-etki ilişkisi içerisinde olmasını gerektirmiyor. İnsan ruhu ile beden, diğer ruhlar ve cisimler arasında bir ilişkinin nasıl kurulacağı felsefe tarihinin önemli sorunlarından biridir. Leibniz bu soruna kendi monadlar kuramında şöyle bir çözüm buluyor: monadlar ne bedenleriyle ne cisimlerle ne de diğer monadlarla etkileşirler. Ben kolunu kaldırdığım zaman olan şey ruhumun bedenime etkisi değil, Tanrı'nın kurduğu önceden kurulmuş düzenin [*harmonie pre'etablie*] işlemesidir. Leibniz'e göre ruh ve beden, önceden kurulmuş iki saatin mükemmel bir uyum içerisinde hiç durmadan aynı zamanı göstermesi gibi, önceden kurulmuş bir düzen içinde çalışırlar. Ruhum bedenimin kolunu kaldırmamasını her istediğinde (ki bu oldukça kaba bir tabirdir, çünkü aslında bedenim aslında bir görüngüdür) bedenimin kolunu kaldıracığı Tanrı tarafından yaratılmış öncesi kurulmuş bir düzende zaten belirlenmiştir. Bu önceden kurulmuş düzen sayesinde Tanrı her seferinde ruh ile beden arasına girip onların etkileşimini sağlamak için mucizeler yaratmak zorunda kalmaz. Monadların penceresiz olması onların birbirleri arasında fiziksel bir neden-etki ilişkisinin olmadığı anlamına gelir ancak bu monadların metafizik bir ilişki içinde de olamayacağı anlamına gelmiyor. Leibniz'in monadları metafizik noktalar olarak nitelendirmesinin altında yatan bir neden de onların bir noktadan geçen sonsuz sayıdaki doğru gibi tüm evreni bulunduğu noktadan yansıtmasıdır. Monadlar Leibniz'in yansıtmaya [*expression*] dediği ve aynanın yansıtmaya benzeterek açıkladığı bu ilişki ile birbirleri ile bağlantı içine girerler. Her ne kadar öyle gibi görünse de monadlar "uzamsız hapisane hücreleri"ndeki tözler olarak düşünülmemelidir.¹⁶ Tam aksine monadlar "evrenin ebedi, canlı ayna[ları]"dır. Monadları penceresizliği, yani uzamsız olmaları, onların tüm evrene (diğer tözlere ve Tanrıya) metafizik bir nokta olarak açık olmasını sağlar. Pencerelelerinin olmaması aynı zamanda monadların soyutlanamaması, kapatıla-

¹⁵ Leibniz, "A New System of Nature," *Philosophical Essays* içinde, s. 139.

¹⁶ Anapolitanos, Leibniz nesnel dünyanın monadların temellendirdiği bir görüngüler dünyası olduğunu savunarak monadları "uzamsız hapisane hücreleri"nden çıkarmıştır. Anapolitanos, *Leibniz*, s. 90.

maması, kaçamaması anlamına gelir. Monadlar bir perspektif olmaya, bulunduğu noktadan evreni yansıtmaya mecburdurlar. İnsan ruhunu örnek alarak düşündüğümüzde bu iddia daha açık hale gelir. Her bir insan ruhu ister istemez her zaman evrenin merkezindeymiş gibi bakar evrene. Ruh ne yaparsa yapsın evreni kendini merkez alarak görmek durumundadır, perspektifinden çıkamaz, kurtulamaz ya da sıyrılamaz. Dünyada ne kadar ruh varsa o kadar da dünyanın merkezi vardır.

Tıpkı aynı şehrin farklı yönlerden bakıldığı zaman tümüyle farklı görünmesi ve, adeta, görüş açısına göre çoğalması gibi, tam da aynı şekilde, basit tözlerin sonsuz çokluğundan dolayı, yine de tek bir evrenin yalnızca görülüş açıları olan, her monadın farklı bakış açılarına karşılık gelen, adeta bir o kadar çok farklı evren var olmuş olur.¹⁷

Birlik ve etkinlik ilkelerinin monad kavramının temelinde olduğunu göstermeye çalışırken aslında monad kavramının temelde neredeyse mantıksal bir akıl yürütme ile bu ilkelerden türetildiğini göstermek istedim. Leibniz önce dünyanın temelinde monadlar adını verdiği tözler olmalıdır diye düşünüp sonra da onları temellendirmek için bir takım ilkeler ortaya koyuyormuş gibi görünüyür olmasına rağmen aslında durum tam tersidir. Yani Leibniz'in değişmez doğrular olarak gördüğü birlik ve etkinlik ilkeleri onu kendi akıl yürütme çizgisine göre zorunlu olarak monadların varlığına götürmüştür. Bu makalede bu akıl yürütmenin ayrıntılarını açık bir şekilde ortaya koymaya çalıştım. Birlik ve etkinlik ilkeleri köken olarak metafizik ilkeler olsalar da aslında tam da gerçekliğin kendisine dair ya da gerçekliği açıklayabilmeye dair ilkelerdir. Bu yüzden Leibniz bu ilkelerin gerçekliği açıklamakta kullandıklarında ortaya çıkardığı sorunları çözmek için Leibniz büyük çaba harcamıştır. Bu sorunların en büyüğü tüm görüngülerin temeli olan monadların uzamsız olmasıdır. Dolayısıyla Leibniz uzam üzerine bir çok yazı yazmıştır. Sonuçta uzamın bir töz değil, uzamlı nesnelere uzamı olduğu, yani bir düzen ve bir ilişki türü olduğu iddiası ile monadların uzamsızlığını uzlaştırmaya çalışmıştır. Uzam aynı anda varolanların bir düzeni ve ilişkisi olarak tanımlandığında, monadlar uzamsız da olsalar aynı anda varoldukları için kaçınılmaz olarak uzamsal bir ilişki içine girerler. Leibniz'in sunduğu bu çözümü yukarıda ayrıntıları ile sunmaya çalıştım.

Bu makalede Leibniz'in monad kavramının dayandığı temelleri açıklayarak bu temeller üzerinden monadların özelliklerinin daha iyi anlaşılabilirliğini ortaya koymaya çalıştım. *Monadoloji*'nin savunduğu dünya resminin sorunsuz olmadığı açıktır, fakat bu sorunlar monad kavramına kaynaklık eden birlik ve etkinlik ilkelerinin kabulü ya da reddedilmesine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Dolayısıyla olası bir *Monadoloji* eleştirisi bu temellerin incelenmesi üstünden yapılmalıdır. Monadların uzamsız olması ve monadlar arasında neden-etki ilişkisinin bulunmaması ya da Leibniz'in deyimiyile monadların pencerelerinin olmaması birlik ilkesinin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Uzamsız monadların gerçek tözler olarak kabulü cisimlerin gerçekliğini sorusallaştırmaktadır.

¹⁷ Leibniz, "Monadology," *Philosophical Essays* içinde, s. 220.

Cisimlerin sonsuz bölünebilirliğinin, boşluğun varlığının, nesnelerin canlılık düzeylerinin hala tartışılıyor olmasından dolayı, *Monadoloji* gerçeğinin yorumlanmasına dair değerini korumaktadır.

Abstract

The Basis of The Concept of Monad

Principles of unity and activity constitute the basis of Leibniz's concept of monad. These principles are necessary for explaining both Leibniz's thoughts on extension and space and the kind of a relationship between material world and the world of monads. Monads are defined as unextended metaphysical points, whereas objects are defended to be well-founded phenomena. This worldview, which carries many philosophical problems, is not a fantastical fiction but but a result of metaphysical reasoning based on principles of unity and activity.

Key words: Leibniz, monad, unity, activity, extension, space, substance.

KAYNAKÇA

Anapolitanos, Dionysios, *Leibniz*, Dordrecht: Kluwer, 1999.

Brown, Stuart ve Fox, N. J. *Historical Dictionary of Leibniz's Philosophy*, Lanham: Scarecrow Press, 2006.

Leibniz, G. W. ve Rescher, N. *G.W. Leibniz's Monadology: an edition for students*, London: Routledge, 1992.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Philosophical Essays*, der. R. Ariew ve D. Garber, Indianapolis: Hackett Publishing, 1989.

Mercer, Christia, *Leibniz's Metaphysics: Its Origins and Development*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Saw, Ruth Lydia, *Leibniz*, London: Penguin Books, 1954.

Voltaire, François Marie Arouet, *Candide ya da İyimserlik*, çev. Server Tanilli, İstanbul: Alkım Yayınları, 2000.

Watkins, Eric, "Kant on Extension and Force: Critical Appropriations of Leibniz and Newton," *Between Leibniz, Newton, and Kant* içinde, der. Wolfgang Lefèvre, Dordrecht: Kluwer, 2001.